

Avrupa'da Âşıklık Geleneğinin İcrası ve Bu Geleneği 'Geleceği' Taşımanın Yolları

Yrd. Doç. Dr. Onur Aykaç

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

onuraykac@kmu.edu.tr

Öz

Türklerin 1960'larda başlayan ve bilhassa Batı Avrupa üzerinde yoğunlaşan göç süreçleri, Avrupa'nın pek çok kentine dağılmış onlarca halk âşığının doğuşuna zemin hazırlamıştır. Avrupa'daki âşıkların bir kısmı saz çalmayıp sadece şiir yazarken, büyük çoğunluğu söz ile sazı birleştirmiş ve gurbetin yükünü âşık havalarıyla hafifletmeye çalışmıştır. Ancak Avrupa'da yaşayan genç neslin geleneğe yeterince ilgi duymamaya başlaması ve değişen müzik algısı, zamanla Avrupa'daki âşıkların işini hayli zorlaştırmıştır. Her şeye rağmen günümüz Avrupa'sında "yaşadıkları güçlükleri, uyum sorunlarını, aile ve vatan hasretini" vs. dile getiren halk âşıklarına rastlamak mümkündür. Bu makalede, Avrupa'daki âşıkların bugünkü icra ortamları, belli başlı sorunları ve bu sorunlar için çözüm önerileri ele alınmıştır. Veriler toplanırken, daha önce yayımlanan az sayıdaki kitap ve makalenin yanında, Avrupa'da yaşayan kişilere de müracaat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa, göç, âşıklık geleneği, icra ortamı, sürdürülebilirlik.

Performance of the Minstrel Tradition in Europe and Ways to Carry This Tradition to 'Future'

Abstract

The migration periods of Turks dating from 1960's and especially centering upon Western Europe, have formed a basis for tenses of minstrels to emerge. Some of the minstrels just wrote poems and did not play saz, but most of them unified words with saz and tried to ease heavy burden of homesickness via minstrel compositions. However, changing music taste and beginning of young generation's indifference have made it difficult for the minstrels in Europe in time. Altogether, it is possible to encounter the minstrels verbalizing "the facts of life they experienced, compliance problems and homesickness" in today's Europe. In this article, current performance stages, major problems and solution suggestions for these problems of minstrels living in Europe are handled. During the data collection process, in addition referring to few books and articles published before, several interviews were made with people living in Europe.

Keywords: Europe, migration, tradition of minstrels, performance stage, sustainability.

Gönderim Tarihi / Sending Date: 13/09/2017

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 02/10/2017

GİRİŞ

İnsanların hayatlarının tamamını veya bir bölümünü geçirmek için çeşitli gerekçelerle bir yerden başka bir yere hareketlerini ifade eden göç kavramı, XX. yüzyılın ortalarından itibaren bazı ülkelerin gündemini uzun süre meşgul etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası, az gelişmiş ülkelerden bilhassa Batı Avrupa ülkelerine doğru ciddi bir işçi göçü akını yaşanmıştır;¹ Almanya üzerinde yoğunlaşan bu göçler, belli başlı sanayi kollarındaki iş gücü açığını gidermek amacını gütmüştür. İşsizlik, yoksulluk, düşük gelir ve sosyal olanakların yetersizliği gibi sebeplerle toprağını terk edip gurbetin yolunu tutan göçmenler, gittikleri ülkelerde bir taraftan üretime katkı sağlarken diğer taraftan siyasal, sosyal, kültürel, dinsel kimliklerini kazanabilmek için mücadele etmişlerdir.

Türkiye ekseninde bakıldığında, ülkemizden Avrupa'ya doğru gerçekleşen iş gücü göçünün önemli bir kısmı Almanya merkezlidir. 1961'de Federal Almanya'yla imzalanan anlaşma uyarınca pek çok vatandaşımız bu ülkeye gitmiş; ilk bir yılda Almanya'ya giriş yapan Türk işçi sayısı 27.500'ü bulmuştur. Benzer mahiyetteki anlaşmalar 1964'te Avusturya, Belçika ve Hollanda, 1965'te Fransa ve 1967 yılında İsveç'le de imzalanmıştır. Bütün ikili protokollerde, giden işçilerin iki yıl sonra Türkiye'ye geri döneceği maddesi yer almış; bu sayede Türkiye'nin tecrübeli eleman ihtiyacının karşılanması hedeflenmiştir. Ancak işçilerin büyük bölümü sılaya dönmek yerine, gittiği ülkeye yerleşmeyi tercih etmiştir (Abadan-Unat 2006: 59-60). Böylece Avrupa'daki Türk işçilerin yarım asrı aşan *gurbet serencamı* başlamıştır.

Batılı ülkeler ihtiyaçları olan işçileri belirlerken herkesi kabul etmemiş, başvuruları bazı kriterlere göre değerlendirmiştir. Bilhassa sağlıklı, genç ve vasıflı işçiler tercih edilmiş; ayrıca siyasî olaylara ve sendikal faaliyetlere katılmamış olanlar öncelenmiştir. Aranan ölçütleri sağlayıp elemeleri geçen işçiler listelere kaydedilmiş ve her yıl belirli sayıda işçi için çalışma izni çıkmıştır. Listede bekleme süreleri birkaç aydan birkaç yıla kadar uzamıştır (Canatan 1990: 16). Türkiye özelinde bakıldığında, ilk işçi kafileri genellikle "20-40 yaşlarında, belli bir düzeyde eğitim almış ve bir kısım becerileri olan Batı Anadolu kentlerinden gelen kişilerden" (Kaya 2008: 155) seçilmiş; gittikleri yerlerde sanayi ve hizmet sektörlerinde görevlendirilmişlerdir. Sonraki dönemlerde dış göçe katılan Türk işçilerde kırsal kökenli olanların sayısı artarken, eğitilmiş ve nitelikli işçi vasfı zayıflamıştır.² 1961-1979 arası dönemde Avrupa iş piyasasına katılan Türk işçi sayısı 1 milyonu aşmıştır (Canatan 1990: 16-17). Bu sayı, günümüzde 3 milyonun biraz üzerindedir.

Avrupa'ya göçün ilk grubunda yer alan işçilere, ailelerini beraberlerinde götürme hakkı verilmemiş; çoğu, kendisine tahsis edilen yatakhanelerde veya yurtlarda yatıp kalmıştır. Lakin 1970'li yılların başından itibaren bu karar esnetilmiş ve birçok işçi, ailesini de yanına alıp çalıştığı ülkeye kalıcı olarak yerleşmeye başlamıştır. Haliyle tek başınayken pek göze batmayan sorunlar, aile hayatına geçince varlığını iyiden iyiye hissettirmiş; bunların içinde *genç nüfusun eğitimi* meselesi öne çıkmıştır. Örneğin 1980'li yıllarda Federal Almanya, İsviçre, İsveç ve Norveç'teki Türk göçmen nüfusunun %40'ı 18 yaşından küçük bireylerden oluşmaktadır. Bu çocukların ve gençlerin eğitimi aileler için ciddi bir problem yaratmıştır. Buldukları ülkenin dilini iyi bilmeyen ve karışık eğitim sistemini çözemeyen aileler, beklentilerini tam olarak karşılamayan eğitim şartlarını kabullenmek zorunda

¹ 1960-2000 yılları arasında Batı Avrupa'ya gelen toplam göçmen sayısı 16,7 milyon kişiyi bulmuştur. En çok göç alan ülke Almanya olurken onu sırasıyla Fransa, Hollanda, İngiltere ve İsviçre takip etmiştir (Toksöz 2006: 105).

² Göçe sonradan katılan yeni grupların en belirgin özelliklerinden biri, aşıklik geleneğinin canlı olarak yaşadığı bölgelerden geliyor olmalarıdır (Çobanoğlu 2000: 154). Haliyle aşık şiiri ile aşinalıkları, ilk gruptakilere nazaran daha fazladır.

kalmışlardır. Yabancı dilde eğitimle tanışan çocuklar ise kültürel çatışmayı en çok hisseden göçmen grubunu oluşturmuşlardır (Abadan-Unat 2006: 68).

İlk dönemlerde göçmen işçilere *misafir* gözüyle bakan Avrupalılar, gelenlerin geçici değil *kalıcı* olduğunu idrak ettikten sonra göç politikalarını değiştirmişler; artık *eve dönüş yasaları* tertip etmek yerine *kültürel çoğulculuk faaliyetlerine* hız vermişlerdir. Buna paralel olarak göçmenlerin sosyo-kültürel hakları eskiye nazaran iyileştirilmiştir. Ancak temel haklar hususunda henüz arzu edilen adımlar atılmış değildir. Hâlihazırda en fazla Türk'ün bulunduğu Avrupa ülkesi Almanya olup onu sırasıyla Fransa, Hollanda, Avusturya, İsviçre, İsveç, Danimarka, İngiltere, Yunanistan ve Belçika izlemektedir (Yavuz 2013: 615).

KÜLTÜREL DİFÜZYON VE AVRUPA'DAKİ ÂŞIKLARIN İCRA ORTAMLARI

Avrupa'ya giden Türklerin büyük çoğunluğu bir müddet çalışıp birikim yaptıktan sonra tekrar silya dönmeyi planlamıştır. Lakin "*çalışılan ülkede masrafların yüksekliği, ücretlerin düşüklüğü, geride kalan aile üyelerine gönderilen para ve artan tüketim alışkanlıkları*" (Toksöz 2006: 30) gibi sebepler, Avrupa'da geçirilen süreyi uzattıkça uzatmıştır. Buna ek olarak, geride bırakılan eş ve çocukların da bir müddet sonra göç edilen ülkeye götürülmesi, silya dönme ihtimalini tamamen bitirmiş; böylece Avrupa, bir bakıma *ikinci vatan* olmuştur.

Avrupa'ya göç sürecinde *birinci kuşak* olarak nitelendirilen Türk işçi grupları; Anadolu kültürü içinde yetişen, geleneklerine bağlı ve en önemlisi Batı medeniyetini yeterince tanımayan kişilerden oluşmaktaydı. Bu insanlar Türkiye'den yola çıkarken yanlarına sadece eşya dolu bavullarını almadılar; dinî ve millî kimliklerini yansıtan unsurları da beraberlerinde götürdüler. Bu değerler içerisinde âşıklık geleneği de yer almıştır. Müzik ihtiyaçlarını Batı tarzı musikiyle değil halk ezgileriyle gideren işçilerimiz, bilhassa ilk dönemlerde kaset veya plaklar aracılığıyla³ Türkiye'deki âşıkları dinleyip hasretlerine ve hüznlerine âşık havalarında deva aramışlardır (Kafkasyalı 2005: 243). İlerleyen yıllarda içlerinden bazılarının bu geleneğin bir parçası oldukları da görülecektir.

Avrupa'daki ilk Türk kafilelerin âşıklık geleneğiyle en yakın teması, halk konserleri vermek için Anadolu'dan gelen âşıklar vasıtasıyla olmuştur.⁴ Almanya, Hollanda, Belçika, İsviçre, Danimarka, Fransa gibi Avrupa ülkelerinde konserler veren halk âşıkları arasında Murat Çobanoğlu, Yaşar Reyhanî, Mahzunî Şerif, İlhamî Demir, Rüstem Alyansoğlu, Fuat Çerkezoğlu, Nuri Çırağı, İsmail Cengiz, Yener Yılmazoğlu, Sefil Selimî, Âşık Nurşah (Durşen Mert), Hikmet Arifî Ataman gibi isimler sayılabilir. Ayrıca Avrupa'ya yerleşerek sanatlarını burada icra eden Ozan Ârif, Yusuf Polatoğlu, Yusuf Afşar, Âşık Temelli, Mehmet Ali Gül, Davut Akarlan, Hasbi Aslan, Fedâî, Şen Ozan, Fakı Edeer, Ata Cananî, Ozan Çelebi, Uğur Geylanî, Coşkun Yılmaz, Ozan Nihat Sönmez gibi âşıkları da zikretmek mümkündür (Kafkasyalı 2005: 243). Bu isimler hem âşıklık geleneğinin Avrupa'da gelişmesinde ve yayılmasında büyük rol oynamışlar hem de Türkiye'de yol gözleyen ailelerin dramlarını, sıla hasreti çeken işçilerin gönül yangınlarını, Avrupalıların Türkleri hor gören tavırlarını vs. türkülerine yansıtmaktan geri durmamışlardır.

Avrupa'daki Türklere âşıklık geleneğini unutturmamanın bir diğer unsur, zaman zaman Avrupa'nın çeşitli kentlerinde düzenlenen Avrupa Âşıklar Şöleni adlı etkinliklerdir. Bilhassa

³ Almanya'da kurulan ve hem oradaki Türklere plak/kaset yapan hem de Türkiye'den getirdiği plakları/kasetleri satan Türk müzik şirketlerinin listesi için bk. Greve 2006: 77.

⁴ Metin Özarslan (2001: 300), kimi âşıkların konser vermek için yurt dışına gerçekleştirdikleri seyahatleri *gezici âşık* tipinde gözlenen değişim çerçevesinde açıklamaktadır: "*Bizzat Avrupa'ya giderek çeşitli ülkelerde yaşayan Türklere konser vermeleriyle birlikte, âşıklık geleneğinde gezici âşık tipi şekil olmasa da fonksiyon değiştirmiştir. Gelenek içinde gerçek veya hayalî bir yâr peşinde dıyar dıyar dolaşan âşık tipinin yerini, 'ticarî maksatla' dıyar dıyar dolaşan âşık tipi almıştır.*"

1984 ve 1990 yıllarında büyük bir katılımı gerçekleştirilen âşık şölenleri, Avrupa’da büyük yankı uyandırmıştır. İkinci nesli oluşturan gençlerin Türk halk müziğine olan ilgileri, bu tür faaliyetler sayesinde iyice artmıştır (Nasrattınoğlu 1997: 160).

Türklerin 1960’larda başlayıp günümüze uzanan göç süreçleri, Avrupa’nın pek çok kentine dağılmış onlarca halk âşığının doğuşuna da zemin hazırlamıştır. Bu âşıkların çoğu, sanatını icra edecek uygun bir ortam bulmakta zorlanmış, âşıklık geleneğini gurbet diyarlarda kendi imkânlarıyla yaşatmaya çalışmıştır. Bir kısmı saz çalmayıp sadece şiir yazan ve *kalem şuarası* diye bilinen sınıfa girerken (Nasrattınoğlu 1997: 153), bir kısmı ise Avrupa’da yaşadıkları güçlükleri, uyum sorunlarını, aile ve vatan hasretini vs. yetenekleri nispetinde saza ve söze dökmüştür.⁵

Bugün Avrupa’daki âşıkların kendilerini ifade etme fırsatını buldukları en etkili ortam televizyon yayınlarıdır.⁶ Bu noktada, Kanal Avrupa’ya özel olarak değinmek gerekir. 2004 yılında “Avrupalı Türklerin Televizyonu” sloganıyla yayın hayatına başlayan ve genel merkezi Almanya’da⁷ bulunan Kanal Avrupa, bilhassa “Anadolu Diyarı”, “Namekan Türküler” gibi programlarla halk âşıklarına kendilerini ifade etme imkânı sunmaktadır. 2006 yılında kurulan ve hem Türkiye’de hem Avrupa’da takipçileri bulunan Yol TV’nin, 2009’da gerçekleştirdiği “Türkü Aşkına” adlı ses yarışmasından da burada bahsetmek gerekir. *Türkü sevdalılarını bir araya getirmek* gayesiyle hayata geçirilen organizasyon, Avrupa’nın pek çok ülkesini kapsayacak şekilde tertip edilmiş; seçici kurulda Zafer Gündoğdu, Güler Duman, Erol Parlak, Erdal Erzincan, Emre Saltuk, Ozan Emekçi, Ali Çağan’dan oluşan bir jüri yer almıştır. Bu yarışmaya, Türk halk müziğine dair yeteneklerini sergilemek isteyenlerin yanı sıra isminin önüne *âşık* veya *ozan* sıfatını ekleyerek Avrupa’da saz ve sözle uğraşan kişiler de katılmıştır. “Türkü Aşkına” adlı ses yarışması, Avrupa’da halk türkülerine dair farkındalık yaratması bakımından hayli önemlidir. Ayrıca Türkiye’de yayın yapan bazı kanalların (Kanal D, ATV, Show, Star, Kanal 7 vd.) Avrupa’da yayın hayatını sürdüren uzantıları da bulunmaktadır. Bu televizyon kanalları, göçmen Türklerin uyum süreçlerinde önemli bir rol oynamış; özel programlar yayınlayarak yurt dışındakilere her fırsatta kültürel kimliklerini hatırlatmıştır (Kaya 2000: 88-89).

Televizyon yayınları kadar etkili olmamakla birlikte, âşıkların halka ulaşmasında radyo programları da önemli bir yere sahiptir. Almanya’da Metropol FM, İngiltere’de Londra Türk Radyosu, İsviçre’de⁸ Radyo Riva, Avusturya’da Can FM, Danimarka’da Bizim Radyo, Fransa’da Paris İmparator FM ve Radyo Made in Turkey, Hollanda’da⁹ Radyo Vatan ve Radyo Deniz, Belçika’da Radyo Turkuaz, Radyo Gold ve Radyo Anatolya vd. bu

⁵ Bu çalışma Avrupa’daki âşıkların bugünkü icra ortamları, belli başlı sorunları ve bu sorunlar için çözüm önerileri üzerinde yoğunlaşmak amacıyla kaleme alındığı için, burada, Avrupa’daki âşıkların şiirlerinden örnekler verilmeyecektir. Sözü edilen örneklerin bir kısmı için bk. Gözaydın 1996; Kafkasyalı 2005; Artun 2008: 151-165; Turan-Bolçay 2010; Irmak 2015; Turan 2015.

⁶ Televizyon ve radyonun varlığı, hiç şüphesiz, âşıklık geleneği ve âşık tipi üzerinde ciddi bir değişim ve dönüşüm yaratmıştır. Lakin bu yenilenme, her zaman olumlu sonuçlar vermeyebilir. Mesela doğaçlama ustası çoğu âşığın, hiç âşık olmadığı radyo ve televizyon stüdyolarındaki canlı programlarda bocaladıkları görülmüştür. Aynı sorunu yaşamaktan çekinen kimi âşıkların bu tür programlara belirli bir hazırlık yaparak katılmaları ise, âşıklık geleneğinin icrasına farklı bir boyut kazandırmıştır (Özdemir 2012: 344).

⁷ En fazla Türk göçmenin bulunduğu Almanya’da kurulan ilk özel Türk televizyonu, 1985 yılında Berlin’de yayın hayatına başlayan TD1 adlı kanaldır. Türk televizyonculuğunun Almanya’daki gelişim evreleri için bk. Genel 2011: 50-51.

⁸ İsviçre’nin Zürih kentinde yayın yapan ve Avrupa’daki göçmenlerin kültürel değerlerine yer veren Radyo Lora’yı da burada anmak gerekir. 18 farklı dilde program yapan radyo, belirli saatlerde gerçekleştirdiği Türkçe yayınlarla Türkiye’den gelen göçmenlere de hitap etmektedir (Can 2007: 266-267).

⁹ Hollanda’da Türkçe yayın yapan radyolarla ilgili detaylı bilgi için bk. Cankaya-Güney vd. 2006.

bağlamda ismi zikredilebilecek radyolardandır.¹⁰ Programcılarının kimi zaman Anadolu'nun ahvalinden bahsettikleri, kimi zaman da âşıklık geleneğine yakın isimleri misafir ettikleri görülmektedir.

Avrupa'daki âşıkların halka ulaşmak için aktif olarak kullandıkları bir diğer vasıta internettir. Âşıklar, internet sayesinde *yerel-ulusal-küresel ölçekte* seslerini duyurmayı başarmakta; keşfedilmek için *kültür profesyonellerini* beklemek zorunluluğundan kurtulmaktadır (Özdemir 2012: 341). Bu noktada, Youtube ve Facebook üzerinde özel olarak durmak gerekir. Adı geçen sosyal paylaşım sitelerinde hesabı bulunan pek çok halk âşığı; kendi çektiği kısa videoları, katıldığı televizyon programlarından görüntüleri vs. buralarda paylaşmaktadır. Bu sayede kendileriyle ilgili görsel dokümanları hem belirli bir yerde arşivlemekte hem de izlemek/dinlemek isteyenlerin hizmetine sunmaktadır.¹¹ Bu arada, Facebook'un özel bir işlevi daha vardır. Bir halk âşığının Facebook üzerinden paylaştığı şiirine, başka bir âşık dostunun aynı redif ve kafiyeyle birer dörtlük yazdığına sıkça tesadüf edilmektedir. Facebook kullanıcısı bazı âşıkların ise, bir başka âşıkla gerçekleştirdikleri *atışmayı* video veya metin halinde sanal ortamda yayınladıkları görülmektedir. Hollanda'da yaşayan Âşık Can Ali ile Kul Sadık arasında vuku bulan ve Facebook üzerinden paylaşılan bir atışmanın metni şu şekildedir:

Kul Sadık

Mademki atışmak istersin benle
Tutacağım seni taş Can Ali
Meydanlarda büktürmedim bileğim
Çıkamazsın benle baş Can Ali

Âşık Can Ali

Ne hayra alamet geldin sözüme
Şimdi basacağım tuşa Kul Sadık
Seni yiğit gördüm, girdin gözüme
Ağa mısın yoksa paşa Kul Sadık

Kul Sadık

Avrupa'yı karış karış gezerim
Üzersen dostunu seni üzerim
Kurban yaklaşıyor derin yüzerim
Bakmam gözlerinde yaş Can Ali

Âşık Can Ali

Avrupa'yı gezdin boşadır boş
Bırak şu gurbeti vatanda yaş
İsmail'i kurban yatırdı taş
Emekleri gitti boş Kul Sadık

Kul Sadık

Kul Sadık'ı hor görürsün horlarsın
Bensiz meydanlarda çıkar turlarsın
Bu sıcak temmuzda boş gürlersin
Altı ay var daha kış Can Ali

Âşık Can Ali

Benden başka kimler acır haline
Dört mevsim yaşarım böyle biline
Sakın düşme Can Ali'nin eline
Dönersin yolunmuş kuşa Kul Sadık

Avrupa'daki kimi âşıkların performanslarını sergiledikleri yerler arasında türkü-bar veya saz-bar diye bilinen mekânlar dikkati çekmektedir. Bilhassa Almanya ve Hollanda'da yoğun halde görülen bu tür eğlence yerleri, Türkiye'deki türkü-barlarla benzerlik arz etmektedir. Buralar bar ile gazino karışımı bir vasfa sahip olup içleri otantik aksesuarlarla süslüdür. İnsanların içki içip elektro-saz¹², davul ve zurna eşliğinde eğlendikleri bu tür

¹⁰ Batı Avrupa'daki Türk medyası hakkında detaylı bilgi için bk. Yücel 2015.

¹¹ Eski dönemlerde sözlü kültürle taşınan âşık şiiri, günümüzde iletişim araçlarıyla -bilhassa internetle- yayılmaktadır. "Bu, bir noktada teknolojinin sözlü geleneğin işlevini üstlenmesidir" (Artun 2008: 96).

¹² Erman Artun (2008: 81), Anadolu âşıklık geleneğinin sorunlarını sıralarken "Âşıkların sazın doğal sesiyle çalıp söylemeleri yerine elektro-saz kullanmaları geleneksel ezgiyi bozmaktadır." tespitinde bulunmuştur. Benzer olumsuz durum, Avrupa'daki türkü-barlarda sahne alan âşıkların icraları için de geçerlidir.

mekânlarda kimi âşıkların sahne alıp kazandıkları parayla geçimlerini sağladıkları görülmektedir (K. 3). Ancak türkü-bar türünden düşük kalitedeki eğlence yerlerinde bulunmak, Avrupa'daki âşıkları pek mutlu etmemektedir. İsviçre'deki türkü-barların birinde bir müddet sahne alan Ozan Emekçi, bir mülakatında durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Bu tür ortamların hem kendi çizgisine uymadığını, hem de hayranlarının kendisini türkü-barlarda görmekten rahatsız olduklarını söyleyen Emekçi, artık buralardan gelen teklifleri geri çevirdiğini ifade etmiştir (Can 2007: 127).

Avrupa'daki tanınmış âşıklar, çeşitli kurum ve kuruluşların özel gecelerinde sahneye çıkıp sanatlarını icra edebilmektedir. Bu noktada, Avrupa'daki bazı derneklerin etkinliklerine özel olarak değinmek gerekir. Bu dernekler Almanya, İsviçre, Fransa, İngiltere, İtalya, Norveç, İsveç gibi Avrupa ülkelerinde belirli aralıklarla birlik ve beraberlik geceleri tertip etmekte; fikren kendilerine yakın olan halk âşıklarını bu tür özel gecelere davet ederek hem onların halkla buluşmasına vesile olmakta hem de âşıkların bir miktar para kazanmasını sağlamaktadır (Greve 2006: 103). Bunların dışında, Avrupa'da faaliyet gösteren kültür merkezleri de âşıklara kucak açmakta; Almanya, Avusturya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İtalya, Belçika, Arnavutluk, Bosna-Hersek gibi ülkelerde bulunan Türk kültür merkezlerinin etkinliklerinde bazı halk âşıkları da sahne almaktadır. Mesela Ozan Yusuf Yaylacı (K. 6) Fransa ve civar ülkelerdeki; Âşık Ali Asker Arduc (K. 1) ise Almanya'daki pek çok Türk kültür merkezinin etkinliğinde bulunduğunu ifade etmiştir.

Saz ve söz üstatlarının Avrupa'daki Türklerle buluştuğu bir diğer ortam konserlerdir. Tabii burada büyük çaplı konserlerden bahsetmek zordur. Halk âşıkları çoğunlukla küçük salonlarda, az sayıda seyircinin hazır bulunduğu konserlerde sahne almaktadır.¹³ Almanya'da Berlin Saz Evi'ni işletmekte olan Ali Rıza Türk (K. 2)'ün verdiği bilgiye göre, bilhassa yaz dönemlerinde Berlin'de ayda 2-3 konser düzenlenmektedir.¹⁴ Ayrıca Avrupa'daki saz evlerinde kurs gören öğrencilerin oluşturduğu korolar da yılın belli dönemlerinde konserler tertip edebilmektedir. Bu noktada, Avrupa'da faaliyet gösteren saz evlerine de değinmek gerekir. Hem saz yapıp satan hem de her yaştan insana saz kursu veren bu tür mekânlar, bilhassa gençlerde halk müziğine olan merakın artmasında önemli bir fonksiyona sahiptir. Almanya'da Berlin Saz Evi, Diyar Saz Evi, Dem Saz Evi, Bakan Saz Evi, Sema Saz Evi; Hollanda'da Gülben Saz Evi, AMOR Müzik Okulu; İngiltere'de Londra Saz Okulu; Fransa ve İsviçre'de faaliyet gösteren Yılmaz Saz Evi vd. bu bağlamda ismi zikredilebilecek yerlerden sadece birkaçıdır.

Halk âşıklarının toplanmasında ve meraklılarla buluşmasında kahvehaneler de mühim bir yer tutmaktadır (K. 4). Türklerin bir araya gelip sevinç ve hüznlerini paylaştığı, haber alıp haber bıraktığı, memleket meselelerini konuştuğu mekânlar hüviyetindeki *gurbetçi kahvehaneleri*, bilhassa Avrupa'ya giden ilk kuşak tarafından fazlasıyla sahiplenilmiş; Anadolu kahvehane kültürünün Avrupa'ya taşınması, ilk kuşağın gurbette olma hissini de belirli oranda hafifletmiştir. Almanya'da 1983'ten sonra ortaya çıkmaya başlayan ilk gurbetçi kahvehanelerinin önce *kültür derneği* adı altında açılıp ardından kahvehaneye dönüştürüldüğü görülmüştür (Acar 2017: 3). Bugün Avrupa'da Türk nüfusun olduğu pek

¹³ Bugün Türkiye'de âşıklık geleneğini sürdüren sanatçıların da konser vermek için Avrupa'ya gittikleri görülmektedir. Lakin son yıllarda bu konserlerin sayısı hayli azalmıştır. Danimarka'nın Odense şehrinde yaşamakta olan Veli İpek (K. 5), sanatçıların yüksek ücret talep etmesi ve bilet gelirlerinin yeterli olmaması gibi gerekçelerle, Türklerin sayıca az olduğu yerlerde bu tür konserlerin artık yapılamadığını söylemektedir.

¹⁴ Almanya'da âşıklık geleneğini yaşatmaya çalışan Âşık Ali Asker Arduc (K. 1), yıllardır Almanya'nın farklı şehirlerinde "Gurbet Kervanı Konserleri" ve "Top Star Konserleri" adı altında etkinlikler düzenlediklerini ifade etmiştir.

çok yerde faal halde bulunan kahvehaneler, âşıkların zaman zaman toplandığı yerler arasındadır. Çoğunlukla eski dostları görmek için kahvehanelere uğrayan halk âşıkları, toplanan kalabalığa hoşça vakit geçirtmek için saz çalıp türküler söylemeyi de ihmal etmemektedir.

AVRUPA'DA ÂŞIKLIK GELENEĞİNİ 'GELECEĞE' TAŞIMANIN YOLLARI

Göç süreçleri boyunca Avrupa'daki Türklerin gönül dünyasının dili olan âşıklık geleneği, ne yazık ki bugün zor şartlar altında devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Bunda hem resmî kurumların hem de yeni neslin geleneğe yeterince ilgi duymaması önemli bir faktördür. Ayrıca gurbetin gurbetlikten çıkıp silya dönüşmesi, sazın duvara asılıp sadece geleneği çağrıştıran bir imge/nesne gibi görülmesi, arabesk, karışık dilli rap ve hip hop müzik ürünlerinin piyasada çoğalması (Özdemir 2012: 188) da yurt dışında âşıklık geleneğinin gözden düşmesinde etkili olmuştur. Oysa Avrupa'da Türk kültürüne dayalı kimliğin korunması adına âşıklık geleneğinin yaşatılması elzemdir. Çünkü bu köklü gelenek, halkın ortak duygu ve düşüncelerini yansıtması yönüyle toplum yaşamında kaynaşmayı ve birlikteliği sağlamakta; kültürün yeni kuşaklara taşınmasında önemli bir görevi yerine getirmektedir (Artun 2008: 77).

Bu noktada, âşıklık kültürünün Avrupa'da gelecek kuşaklara taşınabilmesi için yapılması gerekenleri ana hatlarıyla şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Avrupa ülkelerinin yürüttüğü çokkültürlülük politikaları mutlaka gözden geçirilmelidir. Birden farklı kültürün bir arada yaşadığı toplumlarda uygulanan ve en uygun örnekleri Kanada'da görülen çokkültürlülük faaliyetleri, bilhassa yabancı düşmanlığının yok edildiği ve kültürel hoşgörünün egemen olduğu yerlerde var olabilmektedir (Yanık 2013: 105-106). Avrupa genelinde yabancıları/göçmenleri dışlayan politikalar terk edilip *ben ve öteki* algısının *bize* dönüştürülmesi, sorunların çözümünde ve kültürel özgürlüğün sağlanmasında önemli bir adım olacaktır.

- Avrupa'daki âşıklar, buldukları şehirlerde ivedilikle dernekleşmelidir. Böylece *bireysel* teşebbüsler yerini *topluluk* olgusuna bırakacak; dayanışma içinde olan âşıklar, sorunlarla tek başlarına mücadele etmek zorunda kalmayacaklardır. Dernekler aracılığıyla, hâlihazırda Avrupa'da âşıklık geleneğini yaşatmaya çalışan kişiler kayıt altına alınacak, bu derneklerin öncülüğünde gerçekleştirilecek etkinliklerle geleneğin canlı kalmasına vesile olunacaktır.

- Televizyonlar ve radyolar, Avrupa'daki âşıklara daha fazla yer vermeli, imkânları ölçüsünde onları desteklemelidir. Burada sadece Avrupa'da yayın yapanlar değil, Türkiye'de yayın hayatını sürdürenler de üzerlerine düşeni yapmalıdır. Reyting kaygısı taşıyan belli başlı ulusal kanallar olmasa da, en azından yerel kanallar gurbetçi âşıklara özel programlar hazırlamalı, yerel radyolar onların türkülerine daha fazla zaman ayırmalıdır. Hatta Avrupa'da yaşayıp çeşitli sebeplerle yaz dönemlerinde kısa süreli olarak Türkiye'ye gelen âşıklar, bazı programlara konuk olarak alınmalı, onlara değerli oldukları hissettirilmelidir.

- Avrupa'da Türkçe ve yabancı dilde yayın yapan gazete ve dergiler, âşıklara karşı daha duyarlı olmalıdır. Bilhassa Türkiye merkezli gazete ve dergilerin Avrupa baskılarında âşıkların şiirlerine ve katıldıkları etkinliklere daha fazla yer verilmelidir. Tabii Avrupa basınının oradaki halk âşıklarına hiç ilgi göstermediğini söylemek doğru olmayacaktır. Örneğin, Ozan Yusuf Yaylacı (K. 6) Fransa'da Türkçe yayın yapan bir gazetede çok sayıda şiirinin yayımlandığını söyledi.

• Önceki yıllarda düzenlenen Avrupa Âşıklar Şöleni adlı etkinlikler, daha geniş kitleleri kapsayacak şekilde sürdürülmelidir. Bu tür şölenler, âşıkların birbirlerinden haberdar olabilmeleri adına önemlidir. Ayrıca buralara katılan tecrübeli âşıkların genç nesle örnek teşkil ettikleri de unutulmamalıdır. Bu noktada, Türkiye ile Avrupa arasında bir nevi köprü vazifesi gören *kültür festivallerine* de değinmek gerekir. Türk kültürünü tanıtmak için seçilen temsilcilerin gurbetçilerle buluşması üzerine kurulu olan kültür festivalleri, ülkemizdeki bazı halk âşıklarının gurbetçilerle bir araya gelmesine de vesile olmaktadır. Bu festivaller kapsamında Türk nüfusun yoğunlukta olduğu ülkelere giden âşıklar, oralandaki diğer âşıklarla buluşup tecrübelerini paylaşmakta; hatta bazen âşık fasılları tertip edip birbirlerinin saza ve söze olan hâkimiyetlerini sınamaktadırlar. Avrupa’da düzenlenen kültür festivallerine daha fazla âşığı davet etmek, âşıklık geleneğinin buralardaki popülaritesini artırmak açısından önemlidir.

• Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü (HAGEM)’nün oluşturduğu Halk Kültürü Arşivi, en azından varlığından haberdar olunan Avrupa’daki âşıkları kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Onların sayısının belirlenmesi, şiirlerinin derlenmesi, tanzimi ve yayımı işinde bu kurum önayak olmalıdır. Ayrıca bu kurum tarafından görevlendirilen uzmanların gerçekleştireceği mülakatlardan elde edilecek veriler ışığında, Avrupa’daki âşıkların problemlerine çözüm önerileri getirilmelidir.

• Somut Olmayan Kültürel Miras Taşıyıcılarının Tespit ve Kayıt İşlemleri Hakkında Yönerge uyarınca gerekli şartları sağlayan halk âşıklarına verilen Sanatçı Tanıtım Kartı, daha kullanışlı bir hale getirilmelidir. Hâlihazırda bu karta sahip olan sanatçılara yurt dışına çıkışlarında vize kolaylığı sağlanmakta; iş yeri veya atölye açmak istediklerinde Maliye Bakanlığı’nın uygun görmesi halinde vergi muafiyeti uygulanmaktadır. Bazı yasal düzenlemelerle Sanatçı Tanıtım Kartı’nın kullanım alanı genişletilerek, yurt içinde ve dışında bu karta sahip olan âşıklara yapacakları etkinlikleri belgelendirmeleri şartıyla maddi destek sağlanmalı; en azından salon ve teçhizat giderlerinin bir kısmı devlet tarafından karşılanmalıdır.

• Yurt içinde ve dışında faaliyet gösteren üniversitelerin bünyelerinde Avrupa Âşıklık Geleneği Araştırma ve Uygulama Merkezi kurulmalıdır. Bu merkezler aracılığıyla Avrupa’daki âşıklık geleneği hakkında görsel, işitsel, görsel-işitsel, dijital/matbu vb. dokümanlar bir araya getirilmeli, etkinlikler düzenlenmeli ve çeşitli projeler hayata geçirilmelidir.

• Avrupa’daki âşıkları konu alan kapsamlı akademik çalışmalar yapılmalıdır. Bu hususta bazı makale, kitap ve tezlerin varlığı inkâr edilemez; ancak sayıca yeterli değildir. Burada, Fatma Ahsen Turan’ın gayretlerine özel olarak değinmek gerekir. Turan’ın Ezgi Bolçay ile hazırladığı *Sazın ve Söziün Sultanları (Belçika’da Yaşayan Halk Şairleri)* adlı çalışma (Turan-Bolçay 2010), yine Fatma Ahsen Turan’ın danışmanlığında Merve Karatay tarafından hazırlanan *Belçika’da Âşıklık Geleneğinin Bir Temsilcisi Kamil Sayın’ın Hayatı Sanatı ve Şiirleri* (Karatay 2011) adlı tez ismi zikredilebilecek önemli çalışmalar arasındadır.¹⁵

• Avrupa’daki âşıklar da geleneğin devamı için üzerlerine düşeni yapmalıdırlar. Şiirlerini tematik açıdan çağa uygun hale getirmeli, interneti daha aktif kullanmalı, kendi aralarında programlar düzenleyip birlik ve beraberliği sağlamalıdırlar.

Görüldüğü üzere devletin resmî kurumlarının, yazılı ve görsel basının, hatta bizzat halk âşıklarının yerine getirmesi gereken mühim vazifeler vardır. Unutulmamalıdır ki

¹⁵ Bunlara ek olarak Fatma Ahsen Turan’ın öncülüğünde hazırlanan *Sazın ve Söziün Sultanları (Yaşayan Halk Şairleri)* serisinin içerisinde de Avrupa’da yaşayan kimi halk âşıklarından bahsedildiği görülmektedir.

sunumu iyi yapılmayan halk kültürü ürünleri dar bir alana sıkışıp kalacak, başka toplumlara ait unsurların tesiriyle geri plana itilecek ve sonunda yok olmaya yüz tutacaktır (Ekici 2004: 18). Avrupa'da âşıklık geleneğinin gelecek kuşaklara taşınması isteniyorsa, herkes sorumluluklarının bilinciyle hareket etmek zorundadır.

SONUÇ

Türklerin II. Dünya Savaşı sonrası başlayan ve bilhassa Almanya üzerinde yoğunlaşan göç süreçleri pek çok sorunu beraberinde getirdiği gibi, Türk kültürünün Avrupa'da yayılmasına da vesile olmuştur. Gurbetçilerin Avrupa'ya taşıdığı kültürel değerlerimizden biri de âşıklık geleneğidir. Ne var ki bu köklü gelenek, Avrupa'da hak ettiği ilgiyi görememiş; bir avuç iyi niyetli gurbetçinin teşebbüsleriyle yaşatılmaya çalışılmıştır.

Bugün Avrupa'nın farklı ülkelerine dağılmış olan âşıkların çözüm bekleyen pek çok sorunu bulunmaktadır. İlk olarak, âşıkların resmî kurumlarca kayıt altına alınması gereklidir. Sayının belirlenmesi, problemin boyutunu görebilmek adına önemlidir. Ardından, saza ve söze karşı istidadı bulunan gençleri teşvik edecek girişimlerde bulunulmalıdır. Çünkü yeni adaylar olmadan geleneğin devam etmesi mümkün değildir.

Her şeyin ötesinde âşıklık geleneği, Türk kültürünün vazgeçilmez bir parçasıdır. Müziğin birleştirici gücünden yararlanabilmek ve Avrupa'daki gurbetçileri ortak bir paydada toplayabilmek için, bu geleneğin yaşatılması oldukça önemlidir. Âşıklık geleneğinin varlığını koruması, Avrupa'daki kültürel belleğin, dolayısıyla kimliğin geleceğe taşınmasına da büyük katkı sağlayacaktır.

SUMMARY

After World War II, an eventful labor migration took place from underdeveloped countries to especially Western European countries. In this period, most of the Turkish migrants who left for work, took their family with them to the migrated country after a while. Hence, Europe, in a sense, has been a second homeland for them.

Turks' migration period since 1960's till today, provides a chance for tens of minstrels spread to many cities of Europe. Most of these minstrels who have difficulty to find a place in order to show their artificial performance, have tried to carry on the tradition of minstrels by their own means in foreign places. Some of them just write poems and do not play saz; the others verbalize the difficulties they fell into, compliance problems, family nostalgia and homesickness, etc.

The most effective platform that minstrels in Europe find opportunity to express themselves is television broadcasts. Particularly on television channel named as "Kanal Avrupa" (Channel Europe) it is seen that many minstrels attend various programs. Television broadcasts are followed by "radio broadcasts" and "social media" (Facebook, Youtube). Also, turku-bars, special nights of several institutions and organizations, public concerts and coffeehouses are among the places where minstrels express their talents.

Through the migration periods, the tradition of minstrels has been favorite of Turks in Europe, however; it has been carried on under hard conditions. It is an essential factor that both official institutions and the new generation are not interested enough. However, it is crucial for tradition of minstrels to live on behalf of saving our cultural identity. At this point, it is possible to organize list of things to do with general lines in order to carry culture of minstrel to the next generations in Europe as such:

- European countries' multiculturalism politics should be looked over definitely. Abandoning policies excluding foreigners/migrants and transforming from a perspective of "me" and "the other" to "us" will be an important step in solving problems and providing cultural authenticity.

- Minstrels in Europe should institutionalize urgently in the city they live in. Hence, individual attempts will give way to organizational facts; minstrels in solidarity will not need to be alone in tackling difficulties.

- Television and radio broadcasts should give more place to the European minstrels and support them within possibility. Hereby not only broadcasting in Europe, but also broadcasting in Turkey also should do their part.

- Printed media in Europe should be more sensitive to the minstrels; more place should be given to the poems of minstrels and events they attend, especially in Europe press of Turkey-centered newspapers.

- Events organized previously named as "Avrupa Aşıklar Şöleni" (Europe Minstrels Symposium) should be continued by means of involving wider masses. These kind of symposiums are important as they keep the minstrels aware of each other.

- Halk Kültürü Arşivi (Folk Culture Archive) formed by Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü (Ministry of Culture General Directorate of Exploring and Improving Folk Cultures) HAGEM, should be widened at least by means of involving European minstrels. This institution should initiate the identification of their number and the composing, distribution and publication of their poems.

- According to the Somut Olmayan Kültürel Miras Taşıyıcılarının Tespit ve Kayıt İşlemleri Hakkında Yönerge (Directive on Detection and Registration Procedures of Intangible Cultural Heritage Carriers), Sanatçı Tanıtım Kartı (Artist Identifying Card) should be more useful. Financial support should be given to the minstrels inside and outside of Turkey who own this card under the condition that they certify events they perform; at least some of the expense of buildings and equipment should be provided by the state.

- Academic studies should be carried on minstrels in Europe. In this issue, articles, books and thesis cannot be ignored; however they are not enough in quantity.

- Minstrels in Europe should do their part, too. They should keep their poems up with the times in terms of the themes of poems. They should use internet more frequently, organize events on their own and secure uniformity and togetherness.

As it is seen, there are significant responsibilities that formal institution of the state, written and visual media, and even minstrels themselves have. Firstly, the task that minstrels should be recorded formally has to be done. Specifying the number is crucial to observe the extent of the problem. Then, attempts to encourage youngsters who have the intention of being a minstrel should be done. This is because it is not possible for tradition to continue without new candidates.

Above all, tradition of minstrels is a part of our cultural identity. It is essential to sustain this tradition in order to take advantage of music's unifying power and to congregate minstrels in Europe in a common ground, as long as all the institutions/individuals are aware of historical responsibility.

KAYNAK KİŞİLER

Yazılı mülakat yapılan kaynak kişilerin bir kısmı makalede ismen anılmış, bir kısmı ise kısaca *K.(sayı)* şeklinde gösterilmiş olup hepsi aşağıdaki listeye ad-soyad esasına göre dizilmiştir. Kaynak kişiler hakkında verilen bilgiler şu sırayı takip etmektedir: Adı-soyadı, doğum tarihi, mesleği, yaşadığı Avrupa ülkesi, kaç yıldır yurt dışında yaşadığı, görüşmenin yapıldığı tarih.

K.1: Ali Asker ARDUC, 1971, halk âşığı, Almanya, 45 yıl, 26 Eylül 2015.

K.2: Ali Rıza TÜRK, 1974, halk âşığı/bağlama eğitmeni, Almanya, 19 yıl, 17 Eylül 2015.

K.3: Fadime ALTUNAY, 1968, işçi, Almanya, 29 yıl, 27 Eylül 2015.

K.4: Nurcan ALKILIÇ, 1973, bankacı, Hollanda, 13 yıl, 29 Eylül 2015.

K.5: Veli İPEK, 1962, pedagoğ ve dernek yöneticisi, Danimarka, 32 yıl, 7 Ağustos 2015.

K.6: Yusuf YAYLACI, 1954, halk âşığı, Fransa, 28 yıl, 10 Eylül 2015.

KAYNAKÇA

- ABADAN-UNAT, Nermin (2006). *Bitmeyen Göç (Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- ACAR, Mustafa (2017). "Almanya'daki Türk Kahvehanelerinin Uyum Sürecine Etkileri". <http://docplayer.biz.tr/19093128-Almanya-daki-turk-kahvehanelerinin-uyum-surecine-etkileri.html> [30.05.2017].
- ARTUN, Erman (2008). *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- CAN, Hüseyin (2007). *İsviçre'de Türkiyeli Göçmenler*. İstanbul: Ceylan Yay.
- CANATAN, Kadir (1990). *Göçmenlerin Kimlik Arayışı (Konuk İşçilikten Yerleşik Göçmenliğe)*. İstanbul: Endülüs Yay.
- CANKAYA, Özden-GÜNEY, H. Serhat vd. (2006). "Hollanda'da Türkçe Yerel Radyolar: Topluluk İletişimi mi, Etnik Pazar mı?". *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi* (5): 9-46.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yay.
- EKİCİ, Metin (2004). "Halk Bilimi Araştırmalarında Üçüncü Boyut". *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)* (16): 13-20.
- GENEL, M. Gökhan (2011). "Almanya'da Yaşayan Türklerin Türk Medyasını Takip Etme Eğilimleri". *Atatürk İletişim Dergisi* (1): 45-62.
- GÖZAYDIN, Nevzat (1996). "Federal Almanya'da Türk Şiiri". *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı V (Türkiye Dışı Çağdaş Türk Şiiri)* (531): 700-726.
- GREVE, Martin (2006). *Almanya'da Hayali Türkiye'nin Müziği*. çev. Selin Dingiloğlu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- IRMAK, Yılmaz (2015). "Batı Avrupa'da Yaşayan Göçmen Türk Toplumunda Kültür Aktarımı Bakımından Âşıkların Rolü ve Şiirlerinde İşlediği Konular". *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* (5): 11-26.
- KAFKASYALI, Ali (2005). "Batı Avrupa'ya Giden Türklerin Sosyal ve Kültürel Meselelerinin Anadolu Âşık Edebiyatına Yansıması". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (28): 241-255.
- KARATAY, Merve (2011). *Belçika'da Âşıklık Geleneğinin Bir Temsilcisi Kamil Sayın'ın Hayatı Sanatı ve Şiirleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- KAYA, Ayhan (2000). *Sicher In Kreuzberg: Berlin'deki Küçük İstanbul (Diyasporada Kimliğin Oluşumu)*. İstanbul: Büke Yay.
- KAYA, İlhan (2008). "Avrupalı Türkler: Misafir İşçilikten Avrupa Vatandaşlığına". *Doğu Coğrafya Dergisi* (19): 149-166.
- NASRATTINOĞLU, İrfan Ünver (1997). "Batı Avrupa'da Yaşayan Türk Âşıklık Geleneği", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri II*, 24-28 Haziran 1996. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 151-171.
- ÖZARSLAN, Metin (2001). *Erzurum Âşıklık Geleneği*. Ankara: Akçağ Yay.
- ÖZDEMİR, Nebi (2012). *Medya Kültür ve Edebiyat*. Ankara: Grafiker Yay.
- TOKSÖZ, Gülay (2006). *Uluslararası Emek Göçü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- TURAN, Fatma Ahsen (2015). "Avrupa'da Yaşayan Halk Şairlerimizin Dilinden Gurbet ve Sonuçları". *International Journal of Eurasia Social Sciences* (21): 1-28.
- TURAN, Fatma Ahsen-BOLÇAY, Ezgi (2010). *Sazın ve Sözü'n Sultanları (Belçika'da Yaşayan Halk Şairleri)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- YANIK, Celalettin (2013). *Dünyada ve Türkiye'de Çokkültürlülük*. Ankara: Sentez Yay.
- YAVUZ, Sefer (2013). "Göç, Entegrasyon ve Din: Avrupa'da Yaşayan Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (26): 610-623.
- YÜCEL, Alev (2015). "Batı Avrupa'da Türkçe Medya: Almanya, Fransa ve Hollanda". *Selçuk İletişim Dergisi* (4): 244-265.